

Những câu chuyện từ trái tim (4)

Trần Văn Khê

Khó khăn, cám dỗ vốn dĩ là một phần của cuộc sống, lòng kiên định với mục tiêu của mình sẽ giúp ta vượt qua những điều ấy để hái quả ngọt cho ta và còn để lại cho đời một công trình văn hóa.

Chuyện số 4: Tự lực cánh sinh

Trong đường đời tự lực cánh sinh, nhiều khi tôi phải làm những công việc không liên quan trực tiếp đến chuyên môn nhưng tôi không ngần ngại. Những công việc đó đôi lúc không hao sức, tốn ít thời gian nhưng có thể đem đến lợi tức cao.

Và cũng nhờ trời cho tôi nhiều khả năng để có thể làm tốt nhiều nghề, từ diễn viên, thông dịch phim, lồng tiếng phim, đàn trong hiệu ăn... Nhưng tôi chỉ xem những công việc ấy là phương tiện để tôi thực hiện mục đích quan trọng nhất của cả đời tôi, đó là gìn giữ và giới thiệu âm nhạc truyền thống Việt Nam đến bạn bè thế giới.

Ở bất cứ công việc làm thêm nào, tôi cũng tìm hiểu rõ luật bảo vệ người lao động để không bị bóc lột.

Khi qua Pháp, tôi phải làm nhiều việc khác nhau để sinh sống: ngoài công việc chánh là cộng tác viên cho báo Thần Chung và Việt Báo tại Sài Gòn và theo học Trường Khoa học chánh trị Paris, lúc mấy báo bên nhà bị đóng cửa, tôi đi đàn cho các hiệu ăn Việt Nam trong những đêm cuối tuần, làm thông dịch viên cho tòa án và lồng tiếng phim.

Trong khoảng 1949-1950, tôi đi đờn tranh, đờn cò 15 phút cho hiệu ăn Bồng Lai vào chiều thứ bảy và chủ nhật. Thù lao mỗi lần là 3.000 francs cũ (tức 30 Francs mới) và được bồi dưỡng thêm một bữa ăn ngon. Tôi còn có thể nhận được tiền tặng thưởng của khách khi họ hỏi tôi về những nhạc khí dân tộc. Tiền đó thường nhiều hơn hẳn thù lao.

Đi đờn ở quán ăn thì không thể không tránh khỏi cảnh mình đờn cứ đờn, khách ăn cứ ăn

mà không mấy ai chú ý thường thức tiếng đờn của mình. Khi tôi đờn, không khí ồn ào hay khán giả ăn thì tôi không đờn được. Vì vậy, khi bước ra sân khấu, tôi chào khán giả và lịch sự nói bằng tiếng Pháp: “Thưa quý vị, quý vị đến đây là để ăn ngon, chơi vui. Chủ quán muốn tôi giới thiệu hai cây đờn tranh và đờn cò đến quý vị để giúp khoảng thời gian thư giãn của quý vị thêm thú vị. Có thể quý vị chưa từng thấy hai cây đờn này. Tiếng của hai cây đờn này cũng nhỏ và có nhiều điều tôi muốn giải thích để giúp quý vị hiểu hơn về cái hay, cái đẹp của hai cây đờn này. Vì vậy, nếu quý vị có cảm tình với dân tộc Việt Nam và thương người nghệ sĩ thì xin quý vị dừng ăn trong 5 phút”.

Và quả thật sau lời ấy, nhiều thực khách dừng ăn, không khí hiệu ăn im phăng phắc và tôi tiếp tục nói: “Cảm ơn quý vị rất nhiều. Thưa quý vị, tôi đang học Trường Khoa học chánh trị Paris, tôi đến đây diễn để kiếm tiền học. Xin mời quý vị cùng thưởng thức một bài ngắn”.

Và sau khi giới thiệu hai nhạc khí truyền thống của Việt Nam, tôi hát tặng khán giả một bài dân ca của Pháp. Tôi vừa hát vừa kết hợp diễn xuất, thể hiện nhiều giọng điệu khác nhau. Các khán giả rất thú vị và vỗ tay giòn giã. Sau đó, một số khán giả gặp tôi để tìm hiểu thêm về đờn tranh, đờn cò.

Và cứ thế, mỗi khi tôi biểu diễn, khán giả lại ngừng ăn và cùng thưởng thức trọn vẹn âm nhạc. Khi đài truyền hình sang quay hình tại hiệu ăn, họ cũng rất ngạc nhiên với không khí ấy.

Tôi dùng tiếng đờn để mưu sinh, để kiếm tiền theo đuổi đường học nhưng không vì vậy mà tôi sẵn sàng chấp nhận trình diễn tiếng đờn của mình trong những không gian chưa phù hợp. Và vừa đờn để mưu sinh, vừa để giới thiệu âm nhạc truyền thống Việt Nam đến người nước ngoài.

Những hôm rảnh, khi đờn xong, tôi cũng tham gia khiêu vũ ở hiệu ăn. Có một bà công tước đã khá cao tuổi tỏ ra rất thích đờn tranh và tiếng đờn tranh của tôi. Bà nói bà có cây đờn tranh rất đẹp, hôm nào mời tôi đến nhà bà chơi để xem cây đờn quý của bà.

Khi tôi đến, bà đãi một bữa ăn ngon, hỏi về thu nhập của tôi cho một đêm đờn, hát ở hiệu ăn.

Cây đàn tranh mà bà muốn tặng tôi quả thật rất đẹp, rất quý. Bà nói: “Bây giờ tôi trả cho anh gấp 20 lần thù lao anh hát một tháng ở hiệu ăn. Chỉ cần chiều thứ bảy, chủ nhật, anh đi chơi với tôi, nhảy đầm cùng tôi”.

Ngay lập tức, tôi trả lại bà cây đàn và nói: “Thưa bà, bà làm rồi. Tôi không phải người như thế. Tôi đi đàn hát là để có tiền đi học. Ngày xưa, khi nghe điều gì trái lẽ phải, tôi thường đi rửa tai. Xin bà đừng nói chuyện này lần thứ hai”.

Một vài người khi biết chuyện tôi từ chối đề nghị của bà công tước ấy đã bảo tôi là dại, vậy là tôi lại phải đi rửa tai lần thứ hai.

Có những cơ hội có thể giúp tôi có được những khoản tiền lớn từ tiếng đàn của mình nhưng tôi quyết định từ chối.

Một hãng phim nhờ tôi đàn cò trong 5 phút với mức thù lao 30.000 francs cũ, để lấy tiếng đàn đó làm nền cho cảnh người phu xe Việt Nam đỡ mỗ hôi kéo xe chở một người Pháp to lớn. Tôi từ chối ngay vì không thể dùng tiếng đàn của mình để góp phần thể hiện hình ảnh đồng bào dưới ách thực dân thuộc địa.

Hay khi Hiệp hội “Những người Pháp đã từng sống tại Đông Dương” (Association des Anciens Colons en Indochine) tổ chức một tiệc lớn để gặp gỡ nhau và nhắc lại chuyện xưa khi các ông còn làm quan lớn trong các cơ quan hành chính và quan thuế, đã ngỡ ý mời tôi giới thiệu về âm nhạc truyền thống Việt Nam với giá tiền thù lao gấp 20 lần so với mức tôi đàn tại hiệu ăn. Nhưng tôi đã không nhận lời mời này, bởi vì không muốn đem tiếng đàn của mình làm vui tai cho những người đã từng bóc lột dân tộc tôi.

Làm thông dịch cho tòa án thì từ một câu đến một trang giấy hai mươi câu, tôi phải mất 30 phút mà được trả 1.000 francs (cũ). Khi lồng tiếng phim, tôi được trả 8.000 francs (cũ) cho việc nói trong khoảng hai mươi câu đối thoại trở lại.

Trong khi đó, tôi thuyết trình một buổi khoảng hai tiếng về một đề tài âm nhạc như Đàn tài tử miền Nam, Dân ca trong đời sống người Việt tại Bảo tàng viện Guimet thì chỉ được trả 5.000 francs. Để có được một buổi thuyết trình, tôi phải viết ra văn bản tóm tắt, đem hình ảnh dưới

dạng dương bản (slide) để rọi lên màn hình, đem tư liệu ghi âm dưới dạng đĩa hát hay băng từ, tự trả tiền xe di chuyển và chuyên chở tư liệu. Mà muốn có được tư liệu dùng trong buổi nói chuyện (sau này cũng dùng trong luận án tiến sĩ tức là công việc chính, lý tưởng chính của cuộc đời tôi), tôi phải mất rất nhiều thời gian đọc sách, ghi chép, chụp ảnh lưu vào hồ sơ, nghe băng ghi âm, phân tích những bài ca, bản nhạc. Làm công việc nghiêm túc được trả thù lao rất ít. Làm công việc dễ dàng, không mất công nhiều trong các dịch vụ thương mại hay giải trí thì được thù lao rất cao.

Có những việc hấp dẫn khác làm tôi do dự hơn nhiều.

Năm 1951, chỉ còn ba tháng là tôi thi tốt nghiệp trường Chánh trị. Đây là mục tiêu mà tôi phải cố đạt được. Có một công ty Ai Cập đang tổ chức một số chương trình văn nghệ châu Á cho một tập đoàn Cabaret (tức là quán ăn và tiệm nhảy có những tiết mục văn nghệ châu Á). Họ muốn mời tôi sang Le Caire (thủ đô Ai Cập) để biểu diễn trong ba tháng. Mỗi ngày 2-3 suất diễn tại Ai Cập, ngoài ra còn diễn tại vài nước Ả rập khác. Tiền thù lao gấp 5 đến 10 lần tôi đang được lãnh tại Cabaret ở Pháp. Các bạn thân khuyên tôi nên nhận để khi trở về có một số tiền lớn rồi tiếp tục học sau. Lúc đó tôi vừa đúng 30 tuổi (tam thập nhi lập) nhưng vẫn e rằng sau khi rong chơi ba tháng, quen với nếp sống phóng túng rồi thì khi trở về, học lại năm cuối trường Chánh trị thì liệu có còn nghị lực để học thi hay chăng.

Tôi sợ mình bị lôi cuốn vào những công việc kiếm tiền mưu sinh khác, có lợi vật chất trước mắt. Tôi đã quyết định không đi Ai Cập và ở lại Pháp để thi tốt nghiệp trường Chánh trị, sau đó tôi được tuyển chọn làm chuyên gia Luật Quốc tế cho Liên hiệp quốc đang họp Đại hội tại Paris. Việc chuyển sang ngành khác, như tôi đã kể, là do cơn bạo bệnh chứ không phải do sự hấp dẫn tiền bạc.

Khi đã đặt ra mục tiêu thì tôi phải cố gắng thực hiện cho bằng được. Mục tiêu của tôi là làm công việc nghiên cứu âm nhạc. Năm 1957, tôi sắp viết xong luận án tiến sĩ về âm nhạc, cũng trong năm đó tôi làm việc thêm rất nhiều cho các công ty điện ảnh, lồng tiếng phim, đóng phim quảng cáo, đóng những vai phụ trong

những bộ phim lớn. Như *La Rivière des Trois Joncques*, một loại phim gián điệp Pháp với các tài tử chánh là Dominique Wims và Jean Gaven, trong đó tôi đóng vai cảnh sát trưởng Việt Nam trong Ủy ban chống gián điệp. Hoặc phim *A town like Alice*, phỏng theo tiểu thuyết của Nevil Shute thuật lại cuộc đời gian khổ của những người Úc trong thời kỳ bị Nhật chiếm đóng, với hai nghệ sĩ lớn là Peter Finch và Virginia Mc Kenna, trong đó tôi giữ vai Captain Sugaya phải nói tiếng Nhật và tiếng Anh.

Phim đó được chọn để tham gia Liên hoan Phim Cannes năm 1958, và hiện được xem là một trong năm phim hay nhất do Công ty Rank sản xuất dưới dạng DVD. Trong phim này, tôi được trả thù lao rất hậu. Mỗi ngày đóng phim được trả 50 bảng Anh, trừ thuế thì tôi vẫn còn được 30 bảng Anh. Chưa kể mỗi ngày còn được trả thêm 12 bảng cho việc sinh hoạt hàng ngày (mỗi bảng có giá trị lúc đó là 1.400 francs Pháp).

Vì tôi đang còn là sinh viên, chuẩn bị đi thi tiến sĩ, hơn nữa còn là một cựu bệnh nhân dài hạn nên tôi được mua vé dùng bữa trưa và chiều trong quán ăn đầy đủ chất bổ mà chỉ trả 75 francs một vé. Với số tiền thù lao bên Anh như vừa kể trên, một ngày tôi làm việc là đã đủ trả tiền ăn hơn 500 bữa!

Các công ty điện ảnh bên Anh có viết thư mời tôi sang, đề nghị tôi đóng nhiều phim lớn nhỏ. Như thế, tôi phải rời nước Pháp, xin thường trú tại Anh, bỏ việc soạn luận án để có đủ thời gian đóng phim mỗi ngày mà tiền thuế lại nhẹ nhàng hơn. Các bạn của tôi đa số rất thích tôi làm việc đó, vì cho rằng công việc nhẹ nhàng, đúng sở thích của tôi, vừa làm vừa chơi mà thù lao rất cao, tên tuổi có thể vang xa. Và như thế “danh lợi lưỡng toàn”. Tôi suy nghĩ trong mười ngày, nhưng cuối cùng tôi quyết định từ chối không sang Anh, để tiếp tục soạn luận án tới ngày bảo vệ vào tháng 6-1958.

Tôi suy nghĩ cặn kẽ, và nhận ra rằng: đóng phim chỉ là một công việc nhứt thời, đem sự giải trí cho các khán giả, “mua vui chỉ được một vài trống canh”. Tên tuổi có vang xa cũng chỉ một thời và đến khi mình từ già cõi đời thì không còn để lại cho đời một công trình gì hữu ích. Nếu tôi chịu khó học tập lúc này, nếu bảo vệ luận án thành công, tôi sẽ nương theo đó mà tiến lên trên con đường giới thiệu âm nhạc truyền thống Việt Nam trên thế giới và để lại cho thế hệ mai sau những công trình nghiên cứu âm nhạc - mà tôi nghĩ rằng phù hợp với lý tưởng ôm ấp từ thuở thiếu thời của tôi.

Sau đó, tôi dứt khoát chọn lựa con đường tránh xa điện ảnh. Trong 2 năm tôi từ chối không đóng phim, và tôi đã thành công. Sau đó tôi được tuyển vào Trung tâm Nghiên cứu khoa học Pháp, được mời giảng dạy tại trường đại học Sorbonne và được thỉnh giảng tại nhiều trường đại học ở Âu Mỹ.

Công việc của nhà nghiên cứu dĩ nhiên không đem lại thù lao to lớn như tài tử màn bạc, nhưng đó là một niềm vui tinh thần vô giá, không thể mua được.

Khó khăn, cảm dỗ vốn dĩ là một phần của cuộc sống, lòng kiên định với mục tiêu của mình sẽ giúp ta vượt qua những điều ấy để hái quả ngọt cho ta và còn để lại cho đời một công trình văn hóa.

(Trích *Những câu chuyện từ trái tim*, Hồi ký Trần Văn Khê, NXB Trẻ và công ty First News, 2010)